

RECENTNI PRIGODNI KOVINSKI NOVAC – POJAVE I TENDENCIJE

Autor u radu istražuje fenomen recentnog prigodnog kovinskog novca u kontekstu promjena koje se provode za tu novčanu vrstu. Prigodni kovinski novac danas je sastavni dio emisijske politike gotovo svake države. No njegovi pojavni oblici, materijali od kojih se izrađuje, kvaliteta izrade te različiti načini dorade i način pojave na tržištu (pakiranje) sve više tu novčanu vrstu udaljavaju od klasičnih emisija prigodnog kovinskog novca. Iako je u većini slučajeva prigodni kovinski novac (i) zakonsko sredstvo plaćanja u državi izdavatelja, on zbog svojih svojstava, u pravilu, ne obnaša funkciju prometnog i platežnog sredstva. Svrha njegova izdavanja nije ta novčana funkcija, a njegovi oblici najčešće i nisu prikladni za novčanu cirkulaciju i počinju se znatno razlikovati, zbog svojih svojstava, od optjecajnog kovinskog novca. Autor analizira pojavnost prigodnog kovinskog novca u kontekstu razvoja tehnologije primijenjene u njegovoj izradi te slijedom toga i suvremene promjene za tu novčanu vrstu. S obzirom na emitirane količine prigodnog kovinskog novca, njime je obuhvaćen znatan dio ukupnih emisija kovinskog novca velikog broja izdavatelja. Prigodni se novac prema svojim svojstvima sve više udaljava od standardnog poimanja kovinskog novca. Taj novac postaje novčani artefakt koji je sve sličniji, prema svojim obilježjima, maloj plastici.

Ključne riječi: prigodni kovinski novac, predmonetarni oblici, zakonsko sredstvo plaćanja

Uvod

Prigodni kovinski novac danas čini znatan dio ukupne emisije kovinskog novca velikog broja država odnosno novčanih unija. Iako ta novčana vrsta u većini slučajeva ostaje zakonsko sredstvo plaćanja, prvenstveno obnaša funkciju sredstva pohrane (čuvanja) vrijednosti i numizmatičku funkciju. Razvoj tehnologije, globalizacija i gospodarenje emisijama kovinskog novca glavni su uvjeti i razlozi ekspanzije te novčane vrste.

Predmonetarni oblici izrađeni od kovina i/ili slitina

Razvoj kovinskog novca valja razmatrati u kontekstu pojava koje su mu prethodile i koje su postupno stvorile uvjete za pojavu kovinskog novca numeratorskoga tipa¹.

¹ Novac koji se broji u novčanim transakcijama.

Predmonetarani oblici (primitivni novac, protonovac) izrađeni od kovina odnosno slitina²: Aes rude³, Aes formatum⁴, Aes signatum⁵, Aes grave⁶, Aes infinitum znatno su unapređivali i olakšavali razmjenu dobara i time su stekli prednost u odnosu na ostale predmonetarne oblike. Razlozi tomu bila su njihova pogodnija svojstva u odnosu na druge predmonetarne oblike. Ta se pojava osobito proširila u pojedinim sredinama, u kojima je postojala ista kovina i/ili njezine slitine, te se povećala predmonetarana ponuda dobara (manje usluga).

Tako su se postupno stvorili uvjeti za pojavu kovinskog novca standardnih svojstava i garancije za upotrebu kovinskog novca numeratorskog tipa.

Kovinski i prigodni kovinski novac

Kovinski novac numeratorskog tipa pored funkcije općeg ekvivalenta izvorno je obavljao funkciju prometnog i platežnog sredstva i tako je olakšao i unaprijedio razmjenu te time pokrenuo i niz promjena u njihovoj emisiji⁷.

Pojava prigodnog kovinskog novca (lijevanog, kovanog) vezana je za najranije razdoblje kovinskog novca. Kada se kovinski novac počeo razlikovati po svojoj namjeni⁸, odnosno njihovi isti apoeni po izgledu⁹, tada se pojavila nova vrsta novca - prigodni novac¹⁰.

Razlozi pojave prigodnog kovinskog novca bili su prvenstveno obilježavanje nekih važnih događaja ili pojava, a kasnije i uloge pojedinih osoba, pa se on izrađivao i za reprezentativne svrhe. U početku se ta novčana vrsta javljala sporadično i najčešće u manjim količinama, a materijal iz kojeg se izrađivala bio je identičan materijalu od kojeg se izrađivao kovinski novac namijenjen optjecaju.

² Pensatorski novac od lat. pensa - vaga, novac koji se prigodom transakcija morao vagati.

³ Lijevani brončani (rijetko srebrni ili još rjeđe zlatni) nepravilni (amorfni) komadi slitine ili kovine bez ikakve oznake (od prve polovice prvog milenija prije Krista do kraja četvrtog stoljeća prije Krista).

⁴ Brončani odljevi u nekom obliku (srce, poluga ili sl.).

⁵ Ploče, poluge ili dijelovi ploča/poluga s prikazom životinje, biljke i sl. - odnosno sa žigom (od početka trećeg stoljeća prije Krista).

⁶ Lijevani brončani novac s oznakom vrijednosti.

⁷ Ubrzo taj novac počinje obnašati i druge novčane funkcije – funkciju pohrane vrijednosti i funkciju svjetskog novca, njegova emisija postaje znatan nefiskalni prihod njegova izdatelja ostvarivanjem emisijske dobiti i/ili prenošenjem prava kovanja te institutom *renovatio monetarum*.

⁸ Novac u funkciji prometnog i platežnog sredstva i novac koji nije namijenjen novčanoj cirkulaciji.

⁹ U početku u nekom detalju, zatim izmijenjen avers/revers i konačno potpuno novi apoen.

¹⁰ Danas osim kategorije prigodni kovinski novac postoji i prigodni optjecajni kovinski novac koji je zakonsko sredstvo plaćanja i ravnopravno uz optjecajni novac primarno obnaša funkciju platežnog i prometnog sredstva. U nekim državama isti apoen izrađen u različitim kovinama/slitinama i u različitoj kvaliteti izrade, uz nejednak porezni tretman pripada u kategoriju prigodnog odnosno prigodnog optjecajnog kovinskog novca. Npr. u Austriji 5 eura izdanja 2012-2019., srebrna slitina, kvaliteta BU/Handgehoben, a njegova prodajna cijena uvećana je za porez i pripada u kategoriju prigodnog kovinskog novca, a isti apoen izrađen u bakru u kvaliteti kovnički sjaj pušta se u optjecaj po nominalnoj vrijednosti i pripada u kategoriju prigodnog optjecajnog kovinskog novca.

Postupno, a izrazito u drugoj polovici 20. stoljeća, prigodni kovinski novac postao je sve zastupljeniji u emisijama kovinskog novca. Za njegovu izradu sve su se više koristile različite kovine/slitine, a konačno i drugi materijali (prirodni ili umjetni) u kombinaciji s tim kovinama/slitinama, ili se pak izrađivao isključivo i iz drugih materijala, ali ipak u manjem broju.

Tehnologija izrade kovinskog novca

Razvoj tehnologije izrade kovinskog novca od iznimne je važnosti za količine emitiranih primjeraka¹¹, broj apoena, njihova svojstva, kvalitetu izrade te za njihovu jedinstvenost.

Ručna izrada kovinskog novca

Kovinski novac numeratorskog tipa izrađen ručno može biti lijevan ili kovan. Vjerojatno se u povijesnom razvoju kovinskog novca prije pojavio novac izrađen tehnikom lijevanja jer je njegova izrada bila jednostavnija pa stoga i manje zahtjevna.

Lijevani kovinski novac rjeđe se i vremenski kraće izrađuje u Europi, a takva izrada pretežitija je u Aziji. Unatoč izradi pomoću dvodijelnog kalupa, što omogućava izradu više komada istovrsnog novca, svaki je primjerak jedinstven po svojem izgledu jer tijekom izrade nastaju manja odstupanja u svakom primjerku¹².

Svaki primjerak novca kovanog ručno jedinstven je i unikatan. Unatoč tomu što je izrađen istim alatom¹³ (jedan alat za avers i drugi alat za revers), ne postoji niti jedan primjerak identičan drugome primjerku prema otisku na pločici, prema simetriji kovanja, redoslijedu otkova,¹⁴ izgledu ruba novca te njegova oblika.

Ta tehnologija izrade novca, postupno i u određenim okolnostima i vremenu, kao što je povećana potreba za novcem zbog povećanja ponude roba ili rjeđe usluga, postaje ograničavajuća u razvoju kovinskog novca.

Postupni napredak u pojedinim djelatnostima utječe i na segment izrade kovinskog novca te postupno ručno kovanje novca zamjenjuje strojna izrada kovinskog novca.

¹¹ Količina izrađenih primjeraka kovinskog novca svakako ovisi o dostupnosti novčanog materijala (postojeća nalazišta, nova nalazišta, poboljšanja u tehnici dobivanja kovina iz rude, pa i o otimanju novčanog materijala, reparacijama).

¹² Nejednaka toplina kovine/slitine iz kojeg se izrađuje novac i druge okolnosti utječu na to.

¹³ Prilikom otkivanja novca povremeno je nastajalo djelomično napuknuće jednoga ili drugoga alata, što je ostavljalo tipične promjene na novcu u obliku uzdignutih končastih ispupčenja. Nakon pucanja jednoga alata pristupalo se njegovoj zamjeni novim alatom ili alatom korištenim ranije za otkivanje istoga apoena pa su stoga nastajale dodatne promjene u izradi istih apoena, što je dodatno utjecalo na unikatnost svakog komada novca, ali i broj tipova toga novca.

¹⁴ Primjerci otkovani ranije znatno se mogu razlikovati od primjeraka izrađenih poslije zbog istrošenosti kovnog alata.

Strojno izrađen kovinski novac – moderni novac

Vrlo je teško odrediti komu pripada prvenstvo u pojavi novca izrađenog pomoću strojeva. Ta tehnologija nije odmah zamijenila ručno kovanje novca velikim dijelom zbog različite tehnološke razvijenosti pojedinih emitenata, pa posljedično i njihovih mogućnosti u prihvaćanju novih pristupa u izradi novca, a ovisila je i o veličini potreba za kovinskim novcem.

Povećane potrebe za novcem dovele su do promjena u prikladnosti pojedinih apoena u promijenjenim okolnostima u robnoj razmjeni, pa se javljaju rješenja koja se temelje na povećanju promjera i težine novca (neplemenite kovine i srebro) te na pojavi zlatnoga novca. Sve je to uvjetovano i datošću novčanog materijala, pa one države koje imaju dostupne količine manje vrijednog srebra ili bakra emitiraju veće i teže primjerke novca, a u onim državama koje raspolažu zlatom ti su apoeni manji i lakši¹⁵.

Primjena strojeva u izradi kovinskog novca rezultirala je određenim promjenama u toj novčanoj vrsti u njihovoj unifikaciji i standardizaciji (težina, promjer)¹⁶, u zaštiti od otuđivanja novčanog materijala (kovanje s prstenom), u poboljšanju izgleda (savršeni kružni oblik), u mogućnosti otkivanja novca većeg promjera te kasnije u pojavi novih standarda kakvoće otkova (brilliant uncirculated, prooflike, proof¹⁷) i u konačnici i do poboljšanja u toleranciji (dopuštenih odstupanja finoće, mase, promjera i debljine novca). U prvim otkovima pomoću strojeva (pokretani snagom vode, konja ili ljudi) mogu se uočiti samo neka od tih svojstava, a usavršavanjem te tehnologije u konačnici sva su ta svojstva bila zastupljena u toj vrsti novca. Ujedno je uporaba strojeva u standardizaciji i izradi pločica za kovanje novca znatno utjecala na razvoj kovinskog novca.

U literaturi je moguće pronaći više apoena kovinskog novca različitih izdavatelja izrađenih strojno koji imaju pojedina svojstva modernog novca.

Francuska - teston, 1554. godina, srebro, promjer 28 mm, masa 9,57 grama, kovnica Pariz (Henri II., 1519.-1559.), (sl. 1.)¹⁸.

Isti apoen u naravi se pojavljuje s različitim masama i promjerima, primjerice masa 9,14 grama, pomjer 26,8 mm¹⁹, odnosno masa 9,30 grama, promjer 27 mm²⁰.

¹⁵ U tome razdoblju kovinski novac bio je novac realne vrijednosti (vrijednost kovine iz koje je izrađen) i nominalne vrijednosti. Njegova vrijednost bila je određena količinom i vrijednošću kovine od koje je izrađen.

¹⁶ Primjena strojeva u izradi pločica za izradu novca pridonosi povećanju broja izdanih primjeraka novca, ali i standardizaciji novca.

¹⁷ Ne postoje odgovarajući prijevodi na hrvatski jezik za te stupnjeve kvalitete kovinskog novca, a budući da su oni opće prihvaćeni, stoga se u ovom radu ne prevode.

¹⁸ http://www.coingallery.de/KarlIV/France_E.htm#0 4.1.2019.

¹⁹ https://www.galerie-des-monnaies.fr/vente-aux-encheres-ii-me-meyzen-a-narbonne_r12/monnaies-royales-francaises_c14/henri-ii-1547-1559_p121/teston-du-moulin-4eme-type-1554-a-paris_article_2191.html 4.1.2019.

²⁰ <http://www.numismeo.com/fr/royales-divers/5077-henri-ii-teston-au-moulin-4e-type-1554-paris.html> 4.1.2019.

Sl. 1. Francuska, teston 1554. godina, srebro avers/revers

Izvor: <http://www.numismeo.com/en/royal-/2101-henri-ii-teston-au-moulin-1554-paris.html>

Engleska - 6 penija, 1561. godina, srebro, masa 3,2 grama, promjer 25,5 mm, kovnica London (Elizabeta I., 1558.-1603.), izrađivan pomoću prese na vijak (sl. 2.)²¹. Drugi izvori za isti apoen primjerice navode: masa 2,78 grama i promjer 25,46 mm²², odnosno masa 2,712 grama i promjer 26 mm²³.

Sl. 2. Engleska, 6 penija 1561. godina, srebro avers/revers

Izvor: <http://www.coinsofbritain.com/pages/coins/coins-details.asp?ID=3847>

²¹ <http://www.coinsofbritain.com/pages/coins/coins-details.asp?ID=3847> 4.1.2019

²² http://www.wildwinds.com/coins/brit/elizabeth_I/t.html 4.1.2019.

²³ https://coinsgalore.co.uk/index.php?main_page=index&cPath=2_4_9_61 4.1.2019.

Iz izloženoga može se zaključiti da se ti apoeni, iako strojno izrađeni u odnosu na drugi ručno kovani novac, razlikuju samo načinom izrade - strojno, odnosno da imaju nešto veći promjer od ručno kovanog novca (što je rezultat upravo primijenjene tehnologije) te da imaju samo to svojstvo modernog novca²⁴.

Privatno izdanje (rudarske kompanije) žetona od pola penija, 1790. godina (Anglesey Halfpenny Token) otkovak je koji ima sva svojstva modernog novca: unificiranu i standardiziranu težinu i promjer, potpuni kružni oblik te je strojno kovan s prstenom pomoću parnog stroja, bakar, masa 13,55 grama, promjer 29,06 mm (sl. 3.)²⁵.

Sl. 3. Engleska, pola penija (Anglesey Halfpenny Token), 1790. godina, bakar, avers/revers

Izvor: <http://sohomint.info/angle90.html>

Sl. 4. Engleska, Broad (20 shillings), zlato, 1656. prooflike, avers/revers

<http://www.coinageofengland.co.uk/1656-broad/> 11.2.2019.

Prvi strojno kovani novac u kvaliteti višoj od kvalitete u kojoj se izrađuje kovinski novac namijenjen optjecaju jest apoen izrađen u Engleskoj - 1656. godine - Broad (20 shillings), (Oliver Cromwell, oko 1485. - 1540.), (sl. 4.), prooflike, zlato, masa 9 grama, promjer 30 mm²⁶; odnosno apoen izrađen u Engleskoj - pola gvineje (Half Guinea) 1728.

²⁴ Mase i promjeri istoga apoena nisu identične.

²⁵ <http://sohomint.info/angle90.html> 6.1.2019.

²⁶ <https://en.numista.com/catalogue/pieces16715.html>

godine, George II (1727.-60.), proof, zlato finoća 0,9710; masa 4,175 grama, promjer 20 mm²⁷ gladak obod, (sl. 5.).

Sl. 5. Engleska, pola gvineje, zlato, 1728. proof avers/revers

<http://www.wildwinds.com/coins/SE/SE3681.t.html>

U razvoju modernog kovinskog novca postupno dio emisije istoga apoena ili rjeđe cjelokupna emisija biva izrađena u kvaliteti višoj od one kvalitete u kojoj se otkiva novac namijenjen novčanom optjecaju. Namjera stvaranja kovinskog novca tih svojstava nije novčani promet²⁸ nego odabir motiva i apoena koji će biti namijenjeni novčanom optjecaju, a kasnije zadovoljenje numizmatičkih i drugih potreba u skupljanju te postizanje gospodarskih i promidžbenih učinaka tim emisijama.

Viša kvaliteta otkova kovinskog novca postiže se posebnom pripremom pločica za kovanje novca i doradom kovničkog alata te većim brojem kovanja istoga apoena. Danas su te kategorije kvalitete poznate pod engleskim nazivima Brilliant Uncirculated (BU)²⁹, Prooflike³⁰ i Proof³¹.

Razvoj prigodnoga kovinskog novca³²

U situacijama kada dio emisija ili pojedine emisije kovinskog novca bivaju različite u odnosu na standardne otkove namijenjene novčanom optjecaju javlja se nova vrsta kovinskog novca - prigodni kovinski novac³³. Prigodni kovinski novac razvio se od

²⁷ Cuhaj, G. S. (2013) Standard Catalog of World Coins 1701 -1800, 6th Edition, Krause Publications, Iola, str. 714.

²⁸ Ta kvaliteta izrade nije nužna za novac koji je namijenjen novčanom optjecaju i s ekonomskog stajališta njegova proizvodnja ne bi bila ekonomična.

²⁹ U hrvatskoj stručnoj literaturi koristi se izvorni naziv za tu kvalitetu kovinskog novca. Novac u toj kvaliteti ima slijedeća svojstva: izrađen je na posebno pripremljenoj kovnoj pločici, pojedinačno se otkiva i ne dira se rukom.

³⁰ Novac koji je izrađen posebno pripremljenim alatom na uglačanoj novčanoj pločici, kuje se pojedinačno i nije diran rukom. Novac u toj kvaliteti ima sjajne površine i matirane dijelove.

³¹ Novac izrađen posebno pripremljenim alatom i otkovan na uglačanoj kovnoj pločici pojedinačno i višekratno te nije diran rukom. Novac u toj kvaliteti ima sjajne površine (podloge) i matirane površine (u pravilu izdignute prikaze).

³² Pojedini aspekti toga novca obrađeni su u članku *Matić, B. (2012). Modeli upravljanja emisijskom dobiti od kovinskog novca. Numizmatičke vijesti, 54 (65), 96-105.*

³³ Kovinski novac koji se razlikuje od onoga kovinskog novca namijenjenog novčanoj cirkulaciji (optjecaju) po materijalu izrade (u pravilu izrađen na pločici od vrednije kovine - često plemenite, ili se po nekom detalju razlikuje od optjecajnog kovinskog novca na jednoj strani (avers ili revers) ili obje strane (avers i

sporadičnih otkova (rjeđe ručno, nešto češće strojno izrađenog) novca koji je prvotno bio u funkciji stvaranja optjecajnog kovinskog novca (izbor motiva, provjera kvalitete otkova ili rjeđe reprezentativna svrha). Primjena strojeva u izradi kovnih pločica i kovinskog novca stvorila je nove, dodatne, mogućnosti u razvoju te vrste novca.

Suvremeni prigodni kovinski novac³⁴ od optjecajnog se kovinskog novca razlikuje u više elemenata (tablica 1.)

Tablica 1. Kriteriji razlikovanja optjecajnog kovinskog novca i prigodnog kovinskog novca

	Svojstva, status novca	Optjecajni kovinski novac	Prigodni kovinski novac
1.	namijenjen optjecaju	da	ne
2.	zakonsko sredstvo plaćanja	da	da u pravilu, uz rijetke iznimke
3.	način pojave	pušta se u optjecaj po nominalnoj vrijednosti	stavlja se u prodaju po cijeni višoj od nominalne vrijednosti ³⁵
4.	porezni tretman (status) novca	ne plaća se porez na dodanu vrijednost	plaća se porez na dodanu vrijednost, osim otkova u zlatu koji se smatraju investicijskim zlatom
5.	materijal izrade	kovine/slitine	kovine/slitine, plastika (akril), drvo
6.	kvaliteta izrade	kovnički sjaj	kovnički sjaj, BU, prooflike, proof
7.	oblik	kružni, višestranični, oblik španjolskog cvijeta	kružni, višestranični, nepravilni, u obliku geometrijskih likova i tijela, amorfní oblik, u obliku različitih artefakata ili zemljopisnih karata i drugih oblika

revers) ili ima potpuno drukčiji dizajn u odnosu na optjecajni kovinski novac. Izrađen je, u pravilu, u višoj kvaliteti od kvalitete optjecajnog kovinskog novca. Prigodnom kovinskom novcu po nekim svojstvima slični su otkovi u srebru, zlatu, platini i paladiju koji se prodaju po cijeni tih kovina uvećanoj za ažio, a služe prvenstveno kao depozit vrijednosti (engl. bullion coins, njem. barrenmuenzen). Ta vrsta kovinskog novca u pravilu ne mijenja svoj izgled i druga svojstva (masu, promjer, finoću) kroz više godina. Otkovi u zlatu (izdani nakon 1800. godine) u većini su država oslobođeni od plaćanja poreza.

³⁴ Suvremenom prigodnom kovinskom novca najbližiji je (prema svojstvima i statusu) prigodni optjecajni kovinski novac. Prigodni optjecajni kovinski novac razlikuje se od optjecajnog kovinskog novca po motivu različitom od motiva na optjecajnom kovinskom novcu (avers/revers ili obje strane), izrađen je u istoj kvaliteti u kojoj je izrađen optjecajni kovinski novac i namijenjen je novčanom optjecaju (zakonsko sredstvo plaćanja).

³⁵ Rijetke su iznimke da je njegova nominalna vrijednost jednaka cijeni po kojoj se stavlja u prodaju. Primjer postoji u Mađarskoj koja apoene od neplemenitih slitina (2000 forinti) prodaje po nominalnoj vrijednosti do trenutka kada je prodana sva količina, a ne dulje od godine dana, a apoene od srebra (5000 i 10000 forinti) prodaje po nominalnoj vrijednosti do trenutka kada je prodana sva količina, a ne dulje od tri mjeseca. Nakon toga roka neprodani apoeni stavljaju se u prodaju po cijeni višoj od nominalne, uključujući i porez. Novac izrađen od zlata prodaje se po cijeni višoj od nominalne, ali ovisi od cijena zlata.

8.	dorada	ne	da, u pravilu
9.	posebni efekti	u pravilu ne	češći
10.	pokretni dijelovi	ne	da
11.	dodaci	ne	da
12.	prikladnost za novčani promet	da	u pravilu ne
13.	pakiranje	u pravilu ne	uglavnom da
14.	emitirane količine	sukladno potrebama novčanog prometa	sukladno emisijskoj politici prigodnog kovinskog novca

1. Namjena optjecajnog vs. prigodnog kovinskog novca

Optjecajni kovinski novac isključivo je namijenjen novčanom optjecaju, a prigodni se kovinski novac može pojaviti u optjecaju iznimno rijetko i najvjerojatnije slučajno.

2. Pravni status optjecajnog vs. prigodnog kovinskog novca

Optjecajni kovinski novac zakonsko je sredstvo plaćanja na monetarnom području izdavatelja toga novca³⁶. U pravilu, i prigodni kovinski novac zakonsko je sredstvo plaćanja uz mali broj iznimaka.

3. Način pojave optjecajnog i prigodnog optjecajnog kovinskog novca

Optjecajni kovinski novac kao zakonsko sredstvo plaćanja³⁷ u državi izdavatelju, odnosno na zajedničkom monetarnom području u novčanim unijama, pušta se u optjecaj. Prigodni kovinski novac³⁸, unatoč tomu što je u pravilu zakonsko sredstvo plaćanja, pušta se u prodaju po cijeni većoj od njegove nominalne vrijednosti uz različiti porezni tretman (neplaćanje/plaćanje poreza), ali postoje iznimke.

4. Porezni tretman optjecajnog vs. prigodnog kovinskog novca

Na optjecajni kovinski novac ne plaća se porez na dodanu vrijednost (bez iznimaka). Prigodni kovinski novac podliježe plaćanju poreza na dodanu vrijednost, s iznimkom

³⁶ Monetarno područje može obuhvaćati: teritorij jedne države, teritorij dviju država (slučaj bilateralnih novčanih unija) ili teritorij više država (slučaj multilateralnih novčanih unija). U prva dva slučaja zakonsko sredstvo plaćanja je novac koji izdaje jedna država (nacionalni novac), a u slučaju multilateralnih novčanih unija zakonsko sredstvo plaćanja jest nadnacionalni (zajednički) novac.

³⁷ Ili definitivni novac. Postoji zakonska (prisilna) obveza primanja novca koji je zakonsko sredstvo plaćanja u novčanim transakcijama na monetarnom području gdje taj novac ima to svojstvo.

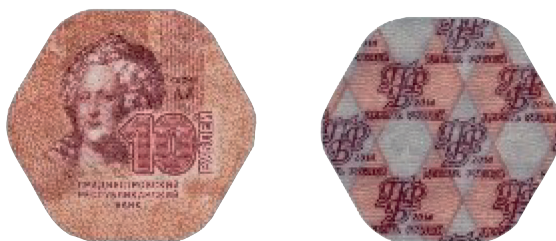
³⁸ Prigodni kovinski novac koje izdaju zemlje Europske unije koje kao zakonsko sredstvo plaćanja koriste zajedničku (nadmacionalnu) valutu (države Eurosustava, Europodručja) ta vrsta kovinskog novca ima svojstvo zakonskog sredstva plaćanja samo u državi izdavatelju. „Svaka država članica Europodručja samostalno bira nominalnu vrijednost svojih apoena prigodnog kovinskog novca, materijal izrade i ostale tehničke karakteristike ... njegova ukupna nominalna vrijednost čini dio novčane mase Europodručja. Emisija takvog novca mora biti odobrena od Europske središnje banke“ (Matić, 2016:48).

prigodnog kovinskog novca izrađenog od zlata koji se smatra investicijskim zlatom³⁹. Primjerice na isporuke investicijskog zlata, njegovo stjecanje unutar Europske unije i uvoz ne plaća se porez na dodanu vrijednost.

5. Materijal korišten za izradu optjecajnog kovinskog i prigodnog novca

Recentni optjecajni kovinski novac izrađen je rjeđe od kovina, češće od slitina različitih kovina. Radi ekonomiziranja emisijama optjecajnog kovinskog novca, u većem broju država te u novčanim unijama za njegovu izradu sve se više koriste najjeftinije kovine - željezo i čelik, odnosno te kovine i cink kao jezgra novca, ali se presvlače⁴⁰ (platiniraju) vrjednijim (i postojanijim) kovinama poput bakra, nikla i drugih kovina ili se platiniraju slitinama različitih kovina koje također imaju svojstvo veće postojanosti od materijala od kojeg je izrađena jezgra novca. Kod emitenata s tradicijom izdavanja istoga apoeni odabir kovine ili slitine vezan je za tu okolnost pa ti apoeni izgledom (a ne sastavom) odgovaraju istim apoenima u prošlosti⁴¹.

Recentni prigodni kovinski novac općenito je izrađen od kovina ili slitina, no pojavljuju se i drugi materijali kao drvo⁴², prozirna plastika (akril)⁴³ ili neprozirna plastika⁴⁴ (sl. 6.) od kojih se izrađuje ta vrsta novca, a koji po svojoj namjeni i velikim dijelom po izgledu te artefakte uvrštavaju u tu kategoriju.

Sl. 6. Pridnjestrovlje, 10 rubalja, plastika, 2014. avers/revers

<http://www.cbpmr.net/content.php?id=26&lang=en> 29.4.2019.

³⁹ Investicijskim zlatom smatra se u smislu Zakona o porezu na dodanu vrijednost (NN 73/13, 99/13 - Rješenje USRH i 148/13, 153/13, 143/14, 115/16 i 106/18) čl.113. <http://propisi.hr/print.php?id=12392> zlatne kovanice: a) čistoće jednake ili veće od 900 tisućinki, b) iskovane poslije 1800. godine, c) koje trenutno jesu ili su bile zakonsko sredstvo plaćanja u državi podrijetla i d) koje se uobičajeno prodaju po cijeni koja ne prelazi više od 80 % vrijednosti zlata na otvorenom tržištu, sadržanog u kovanicama. U smislu ovoga članka smatra se da se kovanice ... ne prodaju u numizmatičke svrhe.

⁴⁰ Platiniranje može biti takvo da je jezgra novca presvučena drugom kovinom ili slitinom, ali jezgra je novca vidljiva s oboda novca, engl. clad (primjerice USA, ¼ dolara 1965-1998. jezgra od bakra presvučena slitinom bakra i nikla), ili je jezgra novca potpuno presvučena kovinom ili slitinom tako da se jezgra ne vidi, engl. bond (Hrvatska, 5 lipa 1993.-2019., željezo presvučeno slitinom bakra (72,5 %) i cinka (27,5 %).

⁴¹ Sjedinjene Američke Države - apoen 1 cent od 1982. godine do danas ima jezgru od cinka platiniranu bakrom mase 2,5 grama, promjera 19 mm (ranija izdanja istog apoeni od 1909.-1982. godine izrađena su od bronce (bakar 99 %, cink 1 %, masa 3,11 grama, promjer 19 mm). Iznimka je učinjena 1943. godine kada je čelična jezgra platinirana cinkom (masa 2,70 grama, promjer 29 mm).

⁴² Kongo, 5 franaka, 2005. (drvo javora), masa 2,16 g, promjer 39,40 mm.

⁴³ Kongo, 10 franaka, masa 39 g, promjer 50 mm.

⁴⁴ Pridnjestrovlje, 10 rubalja 2014., plastika.

6. Kvaliteta izrade

Optjecajni kovinski novac izrađuje se, gotovo isključivo, u standardnoj kvaliteti - kovnički sjaj (njem. bankfrisch, engl. uncirculated, u SAD MS-60 /Mint State/). Razlog tomu je potpuno zadovoljenje potreba novčanog prometa glede funkcionalnosti te vrste novca. Iznimke su otkovi optjecajnog kovinskog novca za kovničke setove, i to u pojedinim izdavatelja⁴⁵.

Prigodni kovinski novac, budući da nije primarno namijenjen optjecaju, rjeđe se pojavljuje u kvaliteti kovnički sjaj (najčešće otkovi u neplemenitim kovinama/slitinama), a najzastupljenije su više kvalitete u toj novčanoj vrsti, i to BU, prooflike (bez obzira na to da li se za njegovu izradu koriste neplemenite ili plemenite kovine) i Proof.

7. Oblik optjecajnog i prigodnog optjecajnog kovinskog novca

Suvremeni optjecajni kovinski novac s obzirom na svoju temeljnu funkciju - prometno i platežno sredstvo, oblikom je prilagođen toj funkciji, no tradicija u toj novčanoj vrsti čini određene razlike u njegovim pojavnim oblicima. Najzastupljeniji je kružni oblik⁴⁶, slijedi višestranični oblik (šeststranični, sedamstranični, osamstranični, desetstranični, jedanaeststranični, dvanaeststranični i četrnaeststranični novac) te višestranični novac sa zaobljenim vrhovima - oblik cvijeta (koji u konačnici opisuje krug), i to sa šest, osam, dvanaest ili šesnaest obliha završetaka, odnosno kombinacije zaobljenih i ravnih površina.

Recentni prigodni novac pojavljuje se, osim u kružnom i višestraničnom obliku, i u povijesno nezastupljenim oblicima - geometrijskih likova (jednakokrakan trokut, kvazi jednakostraničan trokut, pravokutnik, pravokutnik zaobljenih stranica, kvadrat, peterokut) ili geometrijskih tijela (piramida, kugla, kvadar), u amorfim oblicima, u obliku različitih artefakata (križ, most, koža, ...), u oblicima iz biljnoga i životinjskog svijeta (djetelina, leptir, ...) ili zemljopisnih karata i drugih oblika.

S obzirom na brojnost formi u kojima se pojavljuje recentni prigodni novac kao i s obzirom na njegova svojstva, taj novac sve više postaje artefakt koji je moguće (najvećim dijelom) uvrstiti u malu plastiku (sl. 7.).

⁴⁵ Primjerice, u Hrvatskoj.

⁴⁶ U pojedinim državama emitiraju se apoeni koji imaju otvor u sredini.

Sl. 7. Francuska, 10 eura 2019., srebro 900/1000, avers/revers?

<https://www.monnaieedeparis.fr/en/shop/coins/fall-of-berlin-wall-10eu-silver-coin-proof-quality-yeardate-2019> 19.2.2019.

8. Dorada optjecajnog vs. prigodnog kovinskog novca

Optjecajni kovinski novac nema posebnu doradu te se pušta u novčani optjecaj u kovničkoj kvaliteti izrade⁴⁷. Dodatna obrada tih primjeraka novca bila bi neracionalna i nepotrebna. Prigodni kovinski novac s obzirom na svoju namjenu, osim u kvaliteti kovno nov, pojavljuje se u višim kvalitetama te je veliki dio emisija te novčane vrste doraden na različite načine (bojanje, patiniranje, latentna slika).

9. Posebni efekti

Na recentnom optjecajnom novcu rijetko se koriste posebni efekti upravo zbog namjene toga novca i nepostojanja potrebe za takvim uređenjem novca te zbog troškova za te aktivnosti. Prigodni kovinski novac izvrstan je medij za primjenu posebnih efekata s obzirom na svoju namjenu. Posebni efekti korišteni pri izradi prigodnog kovinskog novca jesu: hologram (trodimenzionalna slika koja se dobiva pomicanjem), bojenje dijelova prikaza na novcu te drugi efekti.

10. Pokretni dijelovi

Pojedini apoeni prigodnog kovinskog novca imaju pokretne dijelove⁴⁸, što ih čini neprikladnim za novčani promet, ali daje tome novcu neke nove dimenzije. Tim svojstvom (ili uz neka druga svojstva) ti artefakti postaju svojevrsne pokretne skulpture (mala plastika).

⁴⁷ Unatoč postojanju razlika u stupnju kvalitete toga novca u pojedinih kovnicama, sve te otkove u trenutku napuštanja kovnice svrstavaju u kvalitetu kovnički nov (kovnički sjaj, uncirculated).

⁴⁸ Primjerice Liberija, 10 dolara, 2004., srebro 925/1000, masa 25 g, promjer 38,61 mm.

11. Dodaci na kovinskom novcu

Prigodni kovinski novac često se pojavljuje s nekim dodacima - aplikacijama⁴⁹ (meteorit, poludrago kamenje, sintetičko kamenje i drugo), čime se postiže njihova atraktivnost te zainteresiranost onih koji su sakupljači tih dodataka, a ne samo numizmatičara.

12. Prikladnost za novčani promet

Prikladnost za novčani promet jedna je od temeljnih odrednica (uz druge) razvrstavanja pojedinog apoena u kategoriju optjecajnog odnosno prigodnog kovinskog novca. U pravilu novac koji nije prikladan za novčani promet zbog svoje forme ili više kvalitete izrade⁵⁰, premda ima sva bitna obilježja novca pa je gotovo u pravilu i zakonsko sredstvo plaćanja na monetarnom teritoriju izdavatelja, pripada u kategoriju prigodnog kovinskog novca.

13. Pakiranje kovinskog novca

Optjecajni kovinski novac pojavljuje se u cirkulaciji u pravilu neupakiran⁵¹. Prigodni kovinski novac zbog svojih svojstava i najčešće kvalitete izrade pakiran je, i to u prozirne plastične kapsule, različite foldere, kutije i slično te uglavnom ima i priložen certifikat.

14. Standardi glede emitiranih količina optjecajnog kovinskog novca i prigodnog kovinskog novca

Emitirane količine optjecajnog kovinskog novca u uređenim monetarnim područjima u skladu su s potrebama novčanog prometa. Prigodni kovinski novac, sukladno svojoj namjeni, emitira se neovisno o potrebama novčanog prometa te njegove emisije ovise o monetarnoj politici svakog emitenta u tome segmentu. Može se uočiti da su emitirane količine te vrste kovinskog novca manje od emitiranih količina optjecajnog kovinskog novca u većine emitenata, no one su ipak znatne u pojedinim državama. Pri tomu, veličina emitenta i broj stanovnika ne moraju korespondirati s količinom emisije prigodnog kovinskog novca. Iznimno pojedini emitenti izdaju samo prigodni kovinski novac jer da su u novčanoj uniji ili kao svoje zakonsko sredstvo plaćanja koriste valutu neke druge države ili novčane unije.

S aspekta apoenske strukture postoje razlike u broju apoena u apoenskom nizu te dvije vrste kovinskog novca. Apoenski niz, u pravilu, u optjecajnom kovinskom novcu

⁴⁹ Začetke te pojave moguće je naći kod kontornijata - Rimske propagandne pseudomone iz IV. stoljeća, čiji su urezi često popunjeni srebrom.

⁵⁰ Kvaliteta koja nije nužna za novac namijenjen optjecaju. U pravilu novac izrađen u kvaliteti višoj od one u kojoj se izrađuje novac za novčani promet ne smije se dirati rukama bez zaštite.

⁵¹ Potrebno je izuzeti pakiranja ovoga novca koja služe za dostavu do novčarskih institucija (platnene vrećice, papirne vrećice i rollice), odnosno pakiranja kovinskog novca za potrebe upoznavanja budućih korisnika sa svim apoenima te valute - slučaj početnih paketa eura i euro centa za građanstvo odnosno gospodarstvo. Sva su ta pakiranja službena (osim u papirnatim vrećicama koja su samo namijenjena olakšavanju manipulacija s pojedinim apoenom) i predmet su skupljanja. Iznimku čine prakse pojedinih država da je optjecajni kovinski novac pakiran u kovničke setove u onoj kvaliteti koja je identična kvaliteti novca namijenjenog optjecaju - slučaj Srbije od 2000. godine.

veći je u odnosu na apoenski niz prigodnog kovinskog novca, no u prigodnom kovinskom novcu postoji više motiva odnosno serija po pojedinom apoenu.

15. Ostala rješenja u prigodnom kovinskom novcu⁵²

Različite inovacije u izradi prigodnoga kovinskog novca čine taj novac prvenstveno različit u odnosu na prethodna izdanja, što pridonosi velikim dijelom njihovoj atraktivnosti te ujedno ilustrira mogućnosti u emisiji te vrste novca. U tu kategoriju može se uvrstiti konveksni, konkavni i konveksno konkavni novac⁵³, novac iz dva dijela, a izdavatelji su dvije države⁵⁴, odnosno jedna država⁵⁵, novac rađen bez prstena⁵⁶ i po uzoru na pensatorski novac te novac kovan ručno, novac s plastičnim prstenom unutar novčane pločice⁵⁷, novac u obliku rukavice za bejzbol, novac kojemu je avers moguće odvojiti od reversa tako da unutar novca postoji šupljina⁵⁸, novac s otvorom na novčanoj pločici (otvor je u funkciji dizajna novca - lopta, božićna jelka i drugo).

Zaključak

Afirmacija kovina odnosno slitina kao novčanog materijala u razmjeni, zasnovana na njihovim svojstvima, postupno je stvorila uvjete za pojavu kovinskog novca. Kovinski novac numeratorskog tipa znatno je unaprijedio razmjenu obnašajući funkciju općeg ekvivalenta, funkciju prometnog i platežnog sredstva te funkciju pohrane vrijednosti. Istovremeno taj novac postaje izvrstan medij za prenošenje određenih informacija njegovim korisnicima, kako na području za koje je emitiran tako i znatno šire.

Unutar emisija optjecajnog kovinskog novca, prvo se sporadično, a kasnije i češće pojavljuje novac koji se po nekim detaljima razlikuje od te vrste novca - prigodni kovinski novac. Upravo posebna prigoda njegova izdavanja utjecat će na razvoj te vrste kovinskog novca jer će taj razlog biti važan za njegovo prihvaćanje. Kasnije u razvoju novca taj se novac, prema nizu svojih svojstava, postupno počinje izdvajati u posebnu i zasebnu vrstu novca.

Razvojem novčarstva i posljedično uočavanjem i spoznajom dodatnih prednosti prigodnog kovinskog novca u segmentu promidžbe i postizanja gospodarskih učinaka takve emisije (emisijaska dobit) izdanja toga novca počinju biti dio monetarnih politika velikog broja država. Kasnije, gospodarenje emisijama recentnog prigodnog kovinskog novca dobiva prioritet.

⁵² Upotrebljena je sintagma „prigodni novac“, a ne „prigodni kovinski novac“ jer se za izradu prigodnog novca već koriste i drugi materijali.

⁵³ Francuska, apoen nominalne vrijednosti 1 franak 2001., srebro, masa 17,80 g; promjer 33,00 mm.

⁵⁴ Kiribati i Samoa, apoen nominalne vrijednosti 5 dolara i 5 tala 1997., srebro 925/1000, masa 15,5518 g, promjer 33 mm.

⁵⁵ Mađarska, 2 x 2000 forinti 2002., srebro 925/1000, 31,46 g, promjer 38,61 mm.

⁵⁶ Fidi, 25 dolara 1990.-1992., zlato 750/1000, 7,7750 g.

⁵⁷ Njemačka, 5 eura, 2016. sredina bakar nikl (81 % Cu, 19 % Ni) prsten od polimera - proziran i vanjski prsten bakar nikl (75 % Cu, 25 % Ni), 9,0 g, promjer 27,25 mm.

⁵⁸ Mađarska, 1000 forinti 2002., Cu 63 %, Zn 37 %, 19,5 g, 32 mm.

Danas se prigodni kovinski novac emitira u velikom broju različitih formi i sve se više svojim svojstvima razlikuje i udaljuje od optjecajnog kovinskog novca iz kojega je nastao.

On više ne obnaša funkciju prometnog i platežnog sredstva i funkciju općeg ekvivalenta (bez obzira na to da je u većini slučajeva taj novac zakonsko sredstvo plaćanja) nego ima funkciju pohrane vrijednosti te neke druge nenovčane funkcije. Razvoj tehnologije i različite inovacije primijenjene u proizvodnji te vrste novca upravo to i omogućuju. Atraktivnost tih novčanih artefakata znatno pridonosi potražnji za njima. Recentni prigodni novac postaje gotovo isključivo novčani artefakt.

Istovremeno ti artefakti po svojim svojstvima, osim numizmatičke dimenzije, imaju i umjetničku dimenziju. Trodimenzionalnost, njihova veličina i primjena različitih kiparskih materijala u njihovoj izradi mogu ih dijelom uvrstiti u malu (minijaturnu) plastiku.

Literatura

- Cuhaj, G. S.* (2013) Standard Catalog of World Coins 1701 -1800, 6th Edition, Krause Publications, Iola
- Matić, B.* (2012). Modeli upravljanja emisijskom dobiti od kovinskog novca. Numizmatičke vijesti, 54 (65), 96-105.
- Matić, B.* (2016). Monetarna ekonomija, Ekonomski fakultet u Osijeku
http://www.coingallery.de/KarlV/France_E.htm#0 4.1.2019.
<http://www.numismeo.com/fr/royales-divers/5077-henri-ii-teston-au-moulin-4e-type-1554-paris.html> 4.1.2019 .
- <http://www.coinsofbritain.com/pages/coins/coins-details.asp?ID=3847> 4.1.2019
- https://coinsgalore.co.uk/index.php?main_page=index&cPath=2_4_9_61 4.1.2019.
- <http://sohomint.info/angle90.html> 6.1.2019.
- <http://propisi.hr/print.php?id=12392> NN 73/13, 99/13 - Rješenje USRH i 148/13, 153/13, 143/14, 115/16 i 106/18) čl.113., 4.1.2019.
- <https://en.numista.com/catalogue/pieces16715.html> 4.1.2019.
- <https://en.numista.com/catalogue/pieces16715.html> 4.1.2019.
- <https://www.mnb.hu/bankjegy-es-erme/emlekermek/2003-elott-kibocsatott-emlekermek/2002-1> 4.1.2019.